

ОД ЈОВАНА ГРЧИЋА МИЛЕНКА ДО ДРАГУТИНА ИЛИЋА: ПУТ ФАНТАСТИКЕ СРПСКОГ РЕАЛИЗМА

(Драгана Бошковић. *Моћ фантастике (фантастика у прозном и драмском стваралаштву српског реализма)*. Панчево: Mali Nemo, 2018)

Године 2018. Mali Nemo објавио је у Панчеву студију *Моћ фантастике (фантастика у прозном и драмском стваралаштву српског реализма)* која представља допуњену магистарску тезу Драгане Бошковић, гимназијског професора у Новом Саду, аутора књижевних студија, критичких есеја и чланака, учесника међународних и домаћих скупова о књижевности, проучаваоца феномена књижевне фантастике, еротског и смешовног, митолошких корена српске књижевности 19. и 20. века, као и народне књижевности, ауторке збирке кратких прича *Фауноменологија* објављене у едицији *Прва књига* Матице српске 2008. године.

Студију *Моћ фантастике* чине: *Увод, целина За и против фантастике* структурирана у потпоглавља: *Књижевна фантастика – дефиниција, Типологија фантастике – преглед, Фантастика: жанр или проседе?, Елементи дискурса књижевног дела, Предложена типологија фантастике*; целина *Почеци: фолклорна фантастика* подељена у три потпоглавља: *Јован Грчић Миленко, Стјепан Митров Љубиша, Милован Глишић*; поглавље *Ка модерности: фантастика перцепције* са потпоглављима: *Милорад Поповић Шанчанин, Лаза Лазаревић, Симо Матавуљ, Јанко Веселиновић, Светолик Ранковић, Лазар Комарчић*; целина *Алегорија и паралелни светови: фантастика рецепције* у оквиру које су обухваћена потпоглавља: *Илија Вукићевић, Радоје Домановић, Драгутин Илић*, потом *Закључак, Грађа, Литература, Белешка о ауторки*.

У уводном тексту ауторка скицира корпус аутора обухваћених радом сачињен од прозних и драмских текстова српских реалиста (Јован Грчић Миленко, Стефан Митров Љубиша, Милован Глишић, Лаза Лазаревић, Симо Матавуљ, Јанко Веселиновић, Светолик Ранковић, Илија Вукићевић, Стеван Сремац, Радоје Домановић, Драгутин Илић), осврће се на оксиморонску одредницу *фантастични реализам* маркирајући је као један од својих основних истраживачких циљева проучавања књижевности, издваја развојни пут чисте фантастике као истраживачки проблем рада и изражава тенденцију да укаже на модерне и модернистичке елементе у стваралаштву српских реалиста.

Поглавље *За и против фантастике* доноси осврт на промишљања о фантастици у досадашњој литератури почев од схватања митске фантасти-

ке Зорана Мишића и Карена Армстронга до концепта уметничке фантастике Роузмари Џексон, Ерика С. Рабкина, Јовице Аћина. У првом потпоглављу насловљеном *Књижевна фантастика: дефиниција* дат је преглед теоријског одређења фантастике Цветана Тодорова, Горана Бојића, Ерика С. Рабкина, Роузмери Џексон, Кетрин Хјум, Предрага Палавестре, Душана Иванића, да би потом у другом потпоглављу *Типологије фантастике – преглед* дефиниција фантастике била употпуњена њеним типолошким приказом који је обухватио класификације Цветана Тодорова (чисто чудно, фантастично чудно, фантастично чудесно, чисто чудесно), Роузмари Џексон (готске приче, романи, фантастични реализам, викторијански фантази), Кетрин Хјум (традиционална, реалистичка, модерна фантастика, књижевност илузије, визије, ревизије, дезилузије), Рожеа Кајое (бајка, фантастична приповетка 19. века, научна фантастика), Радована Вучковића (митолошки систем, систем бајке, средњовековни и нововековни систем фантастике), Предрага Палавестре (интенционална и неинтенционална фантастика), Душана Иванића (фантастика сводљива на фолклорне и стилско–реторичке обрасце, поетска фантастика, маска фантастичног (чудесно или чудно), ониричка, хорор, фантастика веровања (религијска фантастика), окултна фантастика), Саве Дамјанова (чиста фантастика, фантастика с кључем). Аутор се опредељује за приступ базиран на концепту чисте фантастике и Тодоровљев принцип читаочевог оклевања пред приказаним светом књижевног дела. У потпоглављу *Фантастика: жанр или проседе* аргументован је став аутора о фантастици као књижевноуметничком поступку који се остварује на сваком нивоу дискурса уметничког дела (аутор, текст, читалац) који представљају предмет обраде наредног потпоглавља у оквиру којег аутор презентује закључке Кетрин Хјум, Бахтина, Шломит Римон–Кенан, Калера, Јауса ревидирајући схематски приказ уопштеног дискурса књижевног дела Кетрин Хјум сачињавајући троугао (дело, аутор, читалац) у којем су сви елементи једнако важни и у међусобном садејству као потенцијални носиоци фантастичког књижевног проседеа. Ослањајући се на овај закључак ауторка у наредном потпоглављу *Предложена типологија фантастика* конципира поделу фантастике на следеће типове: структурна фантастика (реализује се на нивоу текста), фантастика перцепције (доминира компонента аутора), фантастика рецепција (актуелизује се на нивоу читаоца). Ова типологија, по мишљењу ауторке, поједностављује закључке претходних истраживања, уједначује типологију у теорији фантастике и избегава мешање критеријума приликом класификације.

Друго поглавље под називом *Почеци: фолклорна фантастика* имајући за циљ да покаже изворе и гранања фантастике у српској реалистичкој прози бави се фантастиком у делу Јована Грчића Миленка, Стефана Митрова Љубише и Милована Глишића. Драгана Бошковић скреће пажњу на Грчићеву приповетку *Змијина кошуљица* која је била занемарена у критичкој рецеп-

цији препознајући у њој ослањање на елементе народне бајке на тематско–мотивској и сижејној основи и стилско–језичком плану. Ауторка закључује да је Грчић створио пионирски амалгам у историји српске књижевности у другој половини 19. века искористивши потенцијал романтичарске, готске и реалистичке, фолклорне фантастике. Драгана Бошковић поменутој приповеци придружује и проповетку *Горде, или како Црногорка љуби* и делимично приповетку *Скочидевојка* препознајући у њима елементе фантастике. У приповеци *Горде, или како Црногорка љуби* евидентни су елементи фолклорне фантастике у фолклорном обрасцу из српске народне баладе и у сну профетског карактера. Приповетку *Проклети кам* Бошковићева карактерише као приповест са најмаркантнијим уделом фантастичног. Ликови вештице и вампира конципирани у складу са фолклорним обрасцима детерминишу фантастику у Љубишиним приповестима у домену фолклорне фантастике. Не оспоравајући Љубишин приповедачки таленат, ауторка закључује да је фантастика само елемент његове прозе преузет из фолклора без оригиналности у обради, али елемент који свакако представља прекретницу у развоју фантастике чија ће својства проширити Милован Глишић. Корпусу приповедака Милована Глишића са елементима фантастике *Глава шећера*, *Ноћ на мосту*, *Награисао*, *После двадесет година* и *Задушнице* Драгана Бошковић придружује и приповетку *Молебство*. У његовом делу препознаје чисту фантастику прожету хумором, као важно обележје које разликује Глишића од Љубише и фолклорног реализма. У фантастици приповетке *Задушнице* ауторка препознаје модерни поступак фантастике перцепције у остављању читаоца у недоумици поводом Нерине перцепције. Сегмент о фолклорној фантастици у завршном делу доноси осврт на приповетку *Молебство*, која је, по оцени Драгана Бошковић, једна од најизванреднијих, како у контексту фантастике, тако и у смислу књижевног поступка, препознајући у њој реализацију Глишићевог хумора посредством фантастике. Истичући искорак *Молебства* и *Задушнице* као фантастици перцепције, ауторка заокружује преглед почетних стадијума српске фантастике са ослонцем у фолклору и темељима модерног фантастичког дискурса.

У трећем поглављу под насловом *Ка модерности: фантастика перцепције* издвојен је Лаза Лазаревић као аутор који је иновирао српску фантастику обогативши је другачијим облицима ониричке фантастике у виду окултних снова и постављањем тодоровљевског колебања пред читаоце којим се остварује померање ка фантастици рецепције. У приповеци *Ветар* Драгана Бошковић препознаје прекретницу када је реч о функцији сна у књижевности. Такође, Лазаревићева проза искорачује ка модерној прози превазилазећи устаљене образце фолклорне фантастике, креирајући паралелне светове, померајући фокус ка субјективном свету појединца. Ауторка предочава значај Милорада Поповића Шапчанина у контексту српске фантастике издвајајући приповетку *Стари, писаћи сто* у којој се

аутор поиграва с текстом тако што додељује улогу наратора предмету и гради фантастику рецепције чиме антиципира бајке Илије Вукићевића и алегорије Радоја Домановића. У приповеткама са елементима фантастике Симе Матавуља Драгана Бошковић примећује битну разлику у односу на остале ауторе фантастичне провенијенције који, након деловања елементарна фолклорне фантастике враћају свет дела у хармонију, док, Матавуљ након реализације фантастичног у судару светова, тај сукоб не разрешава враћањем света дела у равнотежу, већ оставља учеснике у стању немира и забринутости. Драгана Бошковић атрибуира Матавуља као једног од првих писаца који уводи заумно у виду необичне комуникације човека и оностраних сила чиме се остварује фантастика перцепције. Ауторка додељује Јанку Веселиновићу статус антиципатора Илије Вукићевића препознавши у текстовима судар хармоничног света и виших сила и статус иноватора који је у уметничку прозу унео жанр бајке. Издвојена је приповетка *Не мешај се у Божја посла* као једина која је доследна фолклорном моделу и не доноси модернији вид фантастике. Приповетка *Вечност* препозната је као изузетно значајна на плану фантастике будући да је у њој први пут реализован мотив скока у времену са којим успоставља интертекстуалне везе *Секунд вечности* Драгутина Илића. Поступак Светолика Ранковића превазилази фолклорни образац који је прописивао успостављање равнотеже дела ритуалним радњама и који се одликовао људском инфериорношћу у односу на више силе тако што изједначаје свет наприродних бића са светом људи. Фантастика перцепције реализована је укидањем границе између два света и представља модеран вид фантастичног проседеа. Бројним новинама које завређују Ранковићу место у квалитативном напретку српске прозе 19. века Бошковићева додаје и фантастику. У истраживачком пољу ауторке нашао се и Лазар Комарчић, у чијем стваралаштву је препознат развојни пут када је реч о фантастичном проседеу. Наиме, Комарчић је остварио прелаз са фантастике перцепције у роману *Један разорен ум* на фантастику рецепције у роману *Једна угашена звезда* у којем је активирао нове, паралелне светове. Одељак посвећен фантастици перцепције сумиран је у закључку који фантастици приписује велику моћ која се огледа у удаљавању реалиста од фолклорних изворишта и модернизовању тема, приповедних техника, композиција, стилско–језичких средстава, превазилажењу жанровских оквира, оригиналном уметничком изразу.

Четврти сегмент *Алегорија и паралелни светови: фантастика рецепције* доноси осврт на проблем фантастике у делу Илије Вукићевића, Радоја Домановића и Драгутина Илића. У текстовима Илије Вукићевића фантастика рецепције је реализована активирањем жанра бајке који се, овога пута, не остварује само на нивоу чудесног света, већ се транспонује на унутрашњи свет човека евоцирајући архетипске мотиве људског пада, греха, среће, лепо-

те. „Вукићевић тако утиче на хоризонт очекивања читаоца коме и дан–данас остаје да разабера алегорична и симболична нијансирања Вукићевићевих анти–бајки“ (162). Фантастика Домановићевих сатира почива на принципима алегорије, мита, карневалског хронотопа, онирике, параболе, утопије и басне који су препознати од стране Драгане Бошковић као изрази модерне поетике и потребе уметника да изађе из уских оквира свакодневног. Своју опсервацију фантастике српског реализма Драгана Бошковић закључује освртом на роман *Секунд вечности* (1921) и драму *После милијон година* Драгутина Илића (1889) препознавши у временском распону између ових дела континуитет у Илићевом неговању фантастике и позиционирајући роман *Секунд вечности* у ланцу еволуције српске фантастике иза Веселиновићеве приповетке *Вечност* (1894) и дела *Вјерни побратим или огледало будућег вијека Атанасија Николића* (1831) будући да су повезани мотивом скока у времену. Активирајући фантастику на тростепеном плану структуре, перцепције и рецепције Илић се придружује кругу реалиста који су, како је реализам одмицао, уместо сузбијања фантастике као њему антиподног проседеа, показали тенденције њеног усложњавања и модернизовања.

У закључним разматрањима ауторка указује на резултате остварене приликом проучавања фантастике у прозном и драмском стваралаштву српског реализма. Предочени су закључци о еволутивној нити фантастике и њеној типологији. Проблематизовано је питање границе српске модерне коју је Палавестра поставио на 1892. годину и одреднице *фантастични реализам* која би могла бити замењена одредницом *рана модерна* уз промишљање да би границу српске модерне требало померити читаву деценију раније. Сугерисан је потенцијал истраживања свеукупног развоја књижевне фантастике, односно питања опште историје фантастике на којем би била тестирана апликативност ове студије.

Моћ фантастике нуди одговоре на веома важну и недовољно истражену тему каква је проблем фантастике у књижевности српског реализма. Широко опсег обухвата све фазе развоја српске фантастике реализма од структурне преко фантастике перцепције до фантастике рецепције. Ауторка је обогатила теоријско поимање појма фантастике конципирајући своју типологију и препознала овај ентитет као кључан у превазилажењу оквира традицијске поетике реализма и његовог приближавања модерној књижевности.

Соња С. Ђорић⁵
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет⁶

⁵ sonjadjoric1993@gmail.com

⁶ Приказ је настао као резултат рада на пројекту 178025 под називом *Поетика српског реализма*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.